УДК 378. 14

Осипов П. І.,
Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського

СПОЧАТКУ/СПОКОНВІКУ БУЛО СЛОВО?
(До проблеми тлумачення та перекладу відомих рядків Й. В. Гете)

Стаття присвячена одвічному питанню “Слово чи діло”, що розкривається на основі давніх філософських та теологічних вчень, а також на матеріалі відомих рядків творчості Гете.
Ключові слова: *Слово, Бог, діло, Євангеліє, філософія, література, Гете.*

Статья посвящена извечному вопросу “Слово или дело”, который освещается на базе древних философских и теологических учений, а также на материале известных строк творчества Гёте.
Ключевые слова: *Слово, Бог, дело, Евангелие, философия, литература, Гете.*

This article deals with the perennial question “Word or Work”, which is illustrated on the material of ancient philosophical and theological learning, and also on the material of famous lines of Goethe’s works.
Key words: *Word, God, work, Gospel, philosophy, literature, Goethe.*

Так у стверджувальній формі починається Євангеліє від Івана, автором якого вважають священика з Ефесу та яке після наступних редакцій набуло нинішньої канонізованої форми. Текст цього Євангелія дещо відрізняється від трьох інших, синоптичних (грец. *synopsis* – огляд, розгляд) Євангеліїв Матвія, Марка та Луки. Одна із відмінностей полягає в тлумаченні образу Христа, який нібито існував завжди й сам себе проголосив Сином Божим. Окрім давньоєврейської традиції, це Євангеліє стверджує елліністичну філософію, насамперед – вчення іудейсько-елліністичного мислителя Філона Олександрійського (бл. 25 до н. е. – 50 н. е.), який до тлумачення тексту Старого Завіту додав учення платонізму та ідеї стоїків. Останні, наслідуючи вчення грецького мислителя Зенона (4-3 ст. до н. е.), дефініювали Слово як дієвий початок/виток розуму і духу, що пронизує всю дійсність. Вони вважали Слово провидінням, єством, Богом і духом Всесвіту, який складається з безлічі інших слів у зародку, що вибудовують і єднають світову систему. Отже, на думку Філона, Слово було своєрідним посередником між Богом і космосом, творчою силою, за допомогою якої людський розум може відчувати й осягати Бога.

Вплив Філона особливо відчутний у пролозі Євангелія, перші рядки якого слугують своєрідним унаочненням до поняття “Слово”: “Споконвіку було Слово, а Слово в Бога було, і Бог було Слово. Воно в Бога було споконвіку. Усе через Нього повстало, і ніщо, що повстало, не повстало без Нього ... ” [1, с. 1-3]. Автор Євангелія від Івана, поряд з тим, певної мірою відходить від учення Філона, коли визначає “Слово” не як інтелігібельний (лат. *intelligibilis* – такий, що визначається інтелектом, а не чуттєвим сприйняттям світу) феномен, як перше й найважливіше творіння Бога, але як таке, що існує поряд із Богом і в Ньому самому.

Ідею “первинності” Слова (грец. *logos*) полюбляють лінгвісти різних поколінь, оскільки вона підкреслює силу й значущість Слова, що полягає у його здатності відображати об’єкти і явища дійсності, які оточують людину [4; 7; 8]. У більш широкому розумінні Слово втілює поняття мови взагалі, відстоює її соціальний і комунікативний характер, вказуючи на мову як на найбільше надбання людства. Додамо, що Слово як філософське поняття імпліцитно супроводжують такі категорії як “мислення”, “сила”, “дія/діло”.

У грецькій філософії та теології Слово слугує божественною основою космосу, що певним чином його упорядковує, надаючи йому форму і зміст. Подібні концепції знаходимо у давніх філософських і теологічних системах Греції, Індії, Єгипту і Персії [5]. Притаманні вони також християнським писанням та доктринам, що визнають і описують роль Ісуса Христа як першопричину діяльності Бога у створенні та постійному вдосконаленні космоса й у здійсненні божественного плану спасіння людини. Ці та інші ознаки Слова як божественного почину вказують на широкий спектр його функціонування, відчутне лексико-семантичне навантаження та неоднозначність тлумачення; вони свідчать водночас про суттєву складність порушуваної проблеми, яка до нашого часу не вичерпала своєї проблематики. Саме цей фактор спонукав нас до проведення даного дослідження.

В українській літературі склалося традиційно поважливе ставлення до феномена Слова, його рушійної й возвеличувальної сили, що є водночас своєрідним посиланням на особливу вербальну почуттєвість українського народу й, вірогідно, вказує на певні ознаки його менталітету. Для прикладу досить послатися на добре відомі слова Великого Кобзаря [3, с. 505]:

Возвеличу
Малих отих рабів німих!
Я на сторожі коло них
Поставлю слово.

Глибоко розуміла значення й силу слова Леся Українка, для якої Слово – це символ, сила, разючий меч, зброя і захист рідного народу в його боротьбі за правду і справедливість [2, с. 110]:

Слово, чому ти не твердая криця,
Що серед бою так ясно іскриться?
Чом ти не гострий, безжалістний меч,
Той, що здійма вражі голови з плеч?

До проблеми Слова, його функціональних особливостей, взаємозв’язку й взаємозалежності слова й поняття, форми і змісту, матеріального й ідеального постійно звертався у своїй творчості великий німецький письменник і філософ, засновник німецької літератури нового часу Й. В. Гете. Для ілюстрації звернімося принаймні до його головного твору – філософської трагедії “Фауст” (1808-1832), насиченої науковою думкою того часу, де Вели-

© Осипов П. І., 2012

кий Майстер втілив свої пошуки смислу життя, постійно "балансуючи" між теорією і практикою, словом і ділом (діяльністю). Так, уже на початку твору, в "Пролозі", словами Директора, який спілкується з Поетом і Веселою особою, Гете закликає [6, с. 412]:

Der Worte sind genug gewechselt,
Lasst mich auch endlich Taten sehen
Слів сказано було достатньо,
Тепер дозвольте перейти до справ
(Переклад тут і далі наш. – П. О.)

На вагомість Слова та його потенційні можливості в системі мови Гете вказує у першій частині "Фауста" (Кабінет), де в сцені розмови з Учнем Мефістофель радить вважати на слова, за допомогою яких людина набуває впевненості й знань. На сором'язливу репліку-запитання Учня щодо властивості слів виражати певні поняття Мефістофель (не без іронії) відповідає [6, с. 468]:

Mephistopheles:
Schon gut! Nur muss man sich nicht allzu ängstlich quälen;
Denn eben wo Begriffe fehlen,
Da stellt ein Wort zur rechten Zeit sich ein.
Mit Worten lässt sich trefflich streiten,
Mit Worten ein System bereiten,
An Worte lässt sich trefflich glauben,
Von einem Wort lässt sich kein Jota rauben.
Мефістофель:
То добре! Не слід лише боятися надмірно;
Є слово своєчасним, вірним
Там, де якраз понять бракує.
Словам підвладна кожна тема,
На них будується система,
Весь світ без слів – пуста робота,
Вагома в слові кожна йота.

Літературний аналіз творчості Гете, зокрема – його твору "Фауст", вказує на постійні роздуми письменника щодо Слова і Діла, теорії й практики. Читач має змогу переконатися, що домінуючою є практична діяльність, якій письменник віддає незаперечну перевагу. Наочним доказом цього може бути відомий афоризм Гете [6, с. 469]:

Grau, teurer Freund, ist alle Theorie
Und grün des Lebens goldner Baum
Теорія сіра, мій друже, завжди
Та древо життя нам довік зеленіє

Додамо, що прикметник "сірий" має тут конотацію незавершеності, невиразності й хибності, що підсилює думку автора щодо переваги практики над теорією.

Звертаючись до етимологічного витоку терміна "слово", констатуємо, що семантичний узус грец. *"logos"*, від якого воно походить, був від початку значно ширшим. Цю багатозначність *"logos"* глибоко й дотепно висвітлює Гете у першій частині свого "Фауста" (Кабінет), коли варіанту "Слово" М. Лютера протиставляє (як можливі) варіанти смислу (*Sinn*) й сили (*Kraft*), зупиняючись остаточно на варіанті діло (*Tat*).

Звернемося до оригіналу [6, с. 445]:

Geschrieben steht: "Im Anfang war das Wort!"
Hier stock ich schon! Wer hilft mir weiter fort?
Ich kann das Wort so hoch unmöglich schätzen,
Ich muß es anders übersetzen,
Wenn ich vom Geiste recht erleuchtet bin.
Geschrieben steht: Im Anfang war der Sinn.
Bedenke wohl die erste Zeile,
Dass deine Feder sich nicht übereile!
Ist es der Sinn, der alles wirkt und schafft?
Es sollte stehn: Im Anfang war die Kraft!
Doch, auch indem ich dieses niederschreibe,
Schon warnt mich was, daß ich dabei nicht bleibe.
Mir hilft der Geist! Auf einmal seh ich Rat
Und schreibe getrost: Im Anfang war die Tat!
Ось тут написано: "Спочатку було Слово!"
Стривай, постій! – Ця думка помилкова;
Не можу Слову на́дмір я покласти, –
Інакше мушу перекласти;
Ось перли розсуду сіяють променисті,
Там надпис є: "Спочатку були Мислі".
Все ж треба знову добре міркувати,
Не слід перу надмірно поспішати!
Якщо то мисль наразі все створила, –

Писати б мусили: “Спочатку була Сила!”
А втім, хай навіть це сумлінно напишу,
Де впевненість, що знов не погрішу?
Та розум – радник мій! Я бачу вихід смілий
І, втішений, пишу: “Спочатку було Діло!”

У 1990 р. пішов із життя відомий рос. письменник В. С. Пікуль (н. 1928), серед літературної спадщини якого – популярний роман із символічною назвою “Слово и дело”. Зараз важко сказати, в якій мірі автор був обізнаний із творчістю Гете й яким було його ставлення до філософських роздумів і творчих пошуків німецького генія, насамперед, – тих, що стосуються християнської ідеї “первинності/зверхності” Слова. Безперечною наразі здається думка, що імпліцитно виражена обома письменниками: Слово певним чином ініціює й зумовлює Діло, водночас Діло є своєрідною матеріалізацією Слова. Разом ці два поняття й два феномени утворюють нерозривну єдність, удосконалену цілісність. Саме через те найбільшої поваги заслуговує людина, в якої Слово не розходиться з Ділом. І не лише в плані виконання, але й у плані часу...

Література:

1. Біблія. Свята Євангелія від Івана. – United Bible Societies. Ukrainian Bible, 1980. – p. 112.
2. Українка Леся. Твори в 2 т. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 1.
3. Шевченко Тарас. Подражаніє 11 Псалму // Кобзар. – К. : Дніпро, 1976.
4. Bußmann Hadumod. Lexikon der Sprachwissenschaft. – Stuttgart. : Alfred Kröner Verlag, 1990. – 904 S.
5. Encyclopaedia Britannica. – USA, Chicago. – 15-th Edition. – V. 7., 1994.
6. Goethe. Poetische Werke in drei Bänden. – Aufbau-Verlag. – B. 3., 1970.
7. Schippan Thea. Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache. – Tübingen. : Max Niemeyer Verlag. – 2002. – 306 S.
8. Schmidt Wilhelm. Deutsche Sprachkunde. – Volk und Wissen Volkseigener Verlag Berlin, 1972. – 344 S.